

ERDÉLYI ÉS HÓDOLTSÁGI JEZSUITA MISSZIÓK 1609–1625

Beszélgetés Balázs Mihállyal

Lassan már az idők homályába vész, mikor egy meglehetősen hosszú nevű sorozat, az Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez első kötetei meglátták a napvilágot itt Szegeden. Jelenleg már a harmincadik kötet körül jár az eddig meglehetősen tarka képet mutató vállalkozás. Most hirtelen egymás után négy olyan kötet is megjelent, amely a katolikus hit kora–újkorra vonatkozó történetéhez nyújt igen értékes adalékokat. Különösen a jezsuita rend e korra vonatkozó történetét egészíti ki sok új és érdekes dokumentummal. Mi az oka e váltásnak az eddig inkább a protestáns áramlatok, intézmények és irányzatok felé forduló sorozatnál?

Keserű Bálint, az Adattár kötetek szerkesztője és a sorozat jellegének meghatározója régóta gondolt arra, hogy Szegeden különösen logikus lenne a korai újkor katolikus kultúrájával való foglalkozás. Természetesen eleven erővel hatott a gondolkozásra az is, hogy itt él és hat a városban a Bálint Sándor-i tradíció, amelynek a folytatása elemi kötelessége ennek az egyetemnek. Úgy gondolom, hogy a korábbi éveknek ez a töprengése, majd az orientáció ilyen irányba való kiterjesztése rendkívül szerencsés módon találkozott azzal, hogy a nyolcvanas évek elején hazalátogatott az a tudós, aki a forrásfeltárás területén a legtöbbit tette római csendes magányában. Lukács Lászlóról, egyetemünk díszdoktoráról van szó, aki hosszú idő után hazalátogatott, és látogatását az Irodalomtudományi Intézetben és másutt tartott előadásokkal kötötte egybe. E látogatás során jött létre egy találkozó Holl Béla lakásán, és ott körvonalazódott az, hogy az a típusú forráskiadás, amelyre a szegedi „régí magyarosok” vállalkoztak rokonítható mindazzal, ami Rómában folyik, és így az együttműködés rendkívül logikus lenne. A kapcsolat jellegének kialakításában több ember, az Irodalomtudományi Intézet munkatársainak, történészeknek, irodalomtörténészeknek a tanácsát is kikérve alakult ki egy program, amelynek az a lényege, hogy a Lukács László által megindított sorozatot* folytatni szeretnénk.

A kötet összeállításánál a művelődéstörténeti vagy a politikatörténeti dokumentumok kerültek-e előtérbe?

A jelen kötetekben nem volt programos elhatározás a tekintetben, hogy olyan típusú dokumentumokat hozzunk csak, melyek a politikumot mellőzik. A missziók tevékenysége során keletkezett teljes dokumentumanyag közlésére gondoltunk. Azt hiszem, így volt ezzel Fricsy Ádám is, aki a nyolcvanas évek elején Rómában töltött ösztöndíj során az első kifejezetten missziós anyagot

---

* Monumenta Antiquae Hungariae (Monumenta Historica Societatis Jesu, MHSI). Eddig négy kötete jelent meg, az első 1969-ben, a legutolsó 1987-ben. A beszélgetésben Monumenta néven szerepel.

szakította ki ebből a corpusból, és közölte a szorosabban Pécs környékére és Baranyára vonatkozó részt. Maga az anyag olyan, hogy kevésbé van benne előtérben a nagypolitika egész masinériája, egy rendkívül érdekes mozzanata tekintetében azonban nagyon érdekes újat hoz. Ez annak a későrenewszánsz kalandornak – Casparo Grazianinak – a tevékenysége, aki azután moldvai fejedelem lett. Itt a következő érdekes dolgok jöttek elő. Az, hogy Casparo Graziani moldvai fejedelem lett, s ezt megelőzően a török szultán követeként egyes politikai húzásokat hajtott végre, ismert volt természetesen a román történetírásban is, ennek van régen ismert dokumentumanyaga, s ezt a román történetírás fel is dolgozta és regisztrálta, sőt nagyon sokat ki is adott belőle. Viszont nem követte visszafelé ennek a zseniális kalandornak az útját, és így nem vehette észre, hogy ezt megelőzően, az 1610-es években Graziani úgy szerepel a dokumentumokban, mint a hódoltsági jezsuiták legfőbb szószólója és pártfogója. E két dolognak az összehozása rendkívül érdekes volt számomra, s nagyon tanulságos a kelet-közép-európai „nagypolitikai” mozgások természetének leírásában is. Nem kétséges egy pillanatig sem számomra, hogy a jezsuiták támogatása nem valami öncélú szent felbuzdulásból történt, hanem egy rendkívül tudatos elhatározás eredménye volt. Graziani nagyon célratörően építette fel a politikai pályáját, óriási tervei voltak, hogy egész Közép-Kelet-Európát átformálja. Úgy gondolta, hogy előbb Moldva fejedelme lesz, majd Havasalföld lesz az övé és azután Erdély, végül a török kiűzetésével egy hatalmas birodalmat hoz létre a térségben. Ilyen értelemben ő egyébként szervesen folytatja azt a XVI. századi hagyományt, amely elevenen él ebben a térségben. A kötet bevezető tanulmányában arra tettem kísérletet, hogy ezt a próbálkozást a Heraklides-féle kísérlettel, a moldvai fejedelemség rövid ideig tartó elfoglalásával rokonítsam, és ez szerintem nem is mesterkélt, legalábbis azok a szakértők, akikkel beszélgettem erről, azok ezt az analógiát helyénvalónak tartották.

A kötet rengeteg újdonsággal szolgál mind a jezsuita rend, mind a missziók történetével foglalkozó kutatók számára. A források újdonságán kívül azonban van a kötetben egy technikai novum is: a mutató. Úgy érzem, nem csak a magyar, hanem a külföldi kutató számára is újdonság ez az „intelligens” mutató. Ilyet eddig csak a Lukács László által szerkesztett Monumenta sorozatban láttam. Kérem, Tanár Úr, mondjon róla néhány szót!

Az, hogy ezekhez a valóban sokrétű anyagot felölelő kötetekhez jó eligazodást elősegítő mutató készüljön, Lukács professzor úr által már az indulásnál rögzítettett. Ő a legerőszakosabb módon gondolt arra, hogy ebben az esetben is a Monumenta-kötetekben meghonosított módszert kell követni. Én azt tudom erre mondani, nagy elismerés számomra, hogy olyan érzékeny és ezekben a kérdésekben rendkívüli jártas filológus, mint Péter László is, elismeréssel nyilatkozott róla, bár néhány hiányosságra is figyelmeztetett. Kétségtelen, nagy ez az anyag, latin és olasz nyelven íródtak a dokumentumok, így ha azt akarjuk, hogy a művelődéstörténet kutatói könnyen megtalálják benne a számukra érdekes és izgalmas dolgokat, akkor az ilyen mutató kikerülhetetlen. Egyébként én még azzal is állatom magamat, hogy bizonyos tekintetben módosítottam a Monumenta-kötetek mutatóját. Több tárgyszót vettem fel, sőt a keresztbe-kasul történő visszautalás rendszerét itt a tárgyszavak esetében is megpróbáltam érvényesíteni. Remélem, a számtalan forrás közt tényleg megtalálják a művelődéstörténészek, amit keresnek.

Ez a kötet 1625-ig viszi a jezsuita missziók történetét. Hány év anyagának közlését tervezi a jelen sorozat? A szegedi egyetem I. sz. Irodalomtörténeti Tan-széke vállalkozott a Monumenta-sorozat folytatására 1601-től. Az elkövetkezőnek tervezett Monumenta-kötetek (1601–1610; 1611–1620) nagyjából magukban foglalják ezt az időszakot. A megjelent misszós kötetek mennyiben fedik le a kés-zülő kiadványokat illetve a Monumenta mennyire fedné le a misszió történetét?

Én azt hiszem, hogy mesterkéletlenül kiharasztható lesz a teljes jezsuita anyagból a missziókra vonatkozó. Külön kezeljük a későbbiekben is azokat a dokumentumokat, amelyek Erdélyre illetve a hódoltságra vonatkoznak. Hogy meddig megy el? Az 1650-ig terjedő időszakról vannak igazán becsléseink, illetőleg azt kell mondjam, hogy a munkaközösség tagjai – Fricsy Ádám, Lukács László és Monok István – a dokumentumok nagy részét már le is írták, tehát itt munkabíráunktól, szorgalmunktól és egyéb elfoglaltságainktól függ, hogy mennyire lesz ütemes a szövegkiadás. A helyzet az, hogy a későbbi periódusban már sok tekintetben ismétléseket is hoznak a dokumentumok, így meg kell majd fontolnunk minden esetben azt, hogy logikus-e a sztereotípiákká vált leírásokat újra teljes terjedelemben közölni. Rendkívül sok az új is ezekben a dokumentumokban, sőt a későbbiek tekintetében van egy másik újdonság is. Mostani kötetünkben nagyon is dominál a misszió tagjai és a Róma közötti levelezés. A Hódoltságban és Erdélyben tevékenykedő jezsuiták ugyanis rendszeresen jelentéseket, teyükhöz, igen terjedelmes s minden esetben nagyon fegyel-mezetten megkomponált beszámolókat írtak feletteseiknek, s természetesen rendre megkapták tőlük az instrukciókat is. Nos – bár itt is történt pusztulás –, mégis ez a forrástípus maradt ránk elsődlegesen. Jóval nagyobb a pusztulás ugyanakkor a missziós tagok egymásközötti levelezésében, s ez igen komoly hézagokat jelent. A későbbiekből, bizonyos periódusból, pl. az 1630-as 40-es évekből szerencsés módon több ilyen dokumentum maradt fenn. Ezeket Fricsy Ádám Zágrábban felkutatta, s nagyobb részét le is másolta. Természetesen a továbbiakban is megőrzik fontosságukat a Rómába intézett levelek, illetőleg az onnan jövő válaszok is. A missziós kötetek és a nagy XVII. századi vállalkozás viszonyához visszatérve azt mondhatom, hogy a későbbiekben, a XVIII. század húszas éveitől kezdődően a Monumenta-kötetek folytatásaként publikálandó anyag a királyi Magyarország területére koncentrál majd, az ottani kollégiumok életére, az új kollégiumok alapítására, s mindarra, ami a jezsuiták ottani tevékenysége során született.

Megáll-e a munka a forráskiadásnál, vagy az összegyűjtött forrásanyag feldolgozását is tervezi?

A fontos és új dokumentumok közlése, asztalra tétele az elsődleges. Ám meg vagyok győződve arról, hogy igazuk van azoknak, akik úgy vélekednek, hogy a dokumentumok mezítelen közlésénél megállni nem szabad. Ez egy hatalmas probléma. Ezzel kapcsolatban szeretném elmondani, hogy véleményem szerint Lukács László szenzációs forráskiadványai kevésbé épültek be a magyar összefoglalásokba. Ez nyilvánvalóan azzal is magyarázható, hogy nem születtek közbülső feldolgozások, még olyan témák esetében sem, ahol pedig az anyag valósággal kikényszerítene ezt. Természetesen bizonyos áttételek szükségesek ahhoz, hogy ennek a forráscsoportnak a tanulságait olyan összefoglalások is hasznosítsák, mint a tízkötetes Magyarország története vagy az Erdély története.

Meg vagyok ugyanakkor győződve arról, hogy az egész dolog igazi izgalma akkor tárul majd fel, amikor elmélyült munkával nagyon sok izgalmas történeti, művelődéstörténeti kérdést újra megfogalmazunk e dokumentumok és más forráskiadványok tanulsága alapján. Ennek szükségességét már a missziós kötetek megjelentetése során is érzékeltük. A bevezető tanulmányban bizonyos irányokat legalább megpróbáltunk e tekintetben is megfogalmazni. Megpróbáltuk rögzíteni azokat a témaköröket, amelyekben újat hozunk, és azt, hogy hogyan körvonalazhatjuk ennek mibenlétét. Ennél többet azonban a bevezető tanulmányban nem tudunk vállalni.

A március 15-i Magyar Hírlap tudósított a Csángó-magyar okmánytár római bemutatójáról. A jezsuita okmánytár kötetei felé még nem fordult ilyen nagy érdeklődés, de elindított egy folyamatot, amelyet, azt hiszem, bátran hívhatunk „a horvát kapcsolat”-nak. Erről szeretném, ha egy pár szót szólna Tanár Úr!

Önmagában is megtisztelő, hogy ezt a vállalkozást sokan együtt említik a Benda Kálmán-féle Csángó–magyar okmánytárral, s természetesen van is bizonyos érintkezés. A „horvát kapcsolat” úgy kezdődött, hogy néhány horvát történész, s különösen a Zágrábban illetőleg Belgrádban működő jezsuiták felfigyeltek arra, hogy a kötetben rendkívül sok olyan dokumentum van, amely a Délvidék, Dráva, a Száva közötti terület leírásával, az ottani történeti, etnikai, művelődéstörténeti fejlemények értelmezésével újat hozhat. Különösen nagy örömmel olvasták azt, hogy a munka során sikerült olyan dokumentumokat találnunk, amelyek sok tekintetben új beállítással helyezik a horvát művelődés és irodalomtörténet egyik jelentékeny személyiségének, Bartol Kasicnak az életművét. Erre felfigyelven körvonalazták azt a tervüket, hogy szívesen közzétennék a dokumentumokat, immár nem magyar, hanem horvát esetleg más nyelvű összefoglalásokkal. Megismételnék tehát forrásközlésünket horvát, esetleg német nyelvű kísérőanyaggal. Erről megegyezés született, s reméljük, hogy lesz erejük ennek megvalósítására.

További eredményes munkát kívánok, és köszönöm a beszélgetést!

A beszélgetést Dávid Tamás készítette.

Jegyzet

25. Lukács László S. J.: A független magyar rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–773)
- 26/1–2 Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók (1609–1625) Sajtó alá rendezte: Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István
27. Szántó (Arator) István S. J.: Confutatio Alcorani Sajtó alá rendezte: Lázár István Dávid
Valamint egy sorszámában előrébb álló, de csak most megjelent kötet a:
17/1 Magyarországi Jezuista könyvesházak 1711-ig Sajtó alá rendezte: Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András